

תמורות ביחס בין דיני נזיקין לדיני שכנים לאורך הדורות

עיון במקורות הראשוניים של סוגיית "לא יחפור"

איתן פפר

פתיחה

קולמוסים רבים נשתברו על הסוגיה הפותחת את הפרק השני של בבא בתרא, וקטונתי מלסכם את כל שלבי הסוגיה והדיונים הארוכים בראשונים ובאחרונים עליה. מטרת המאמר היא התבוננות במקורותיה הראשוניים של הסוגיה: מחלוקות התנאים המרכזיות כפי שהן מופיעות במשנה ובתוספתא, וניתוח של הסבר הגמרא לגביהן ולגבי מחלוקת אביי ורבא בעניין הדין המפורש במשנה הראשונה בפרק. לאור התבוננות זו, ננסה להציע הבנה מחודשת במהלכה ובמגמתה של הסוגיה בגמרא.

ניתוח המשניות

נפתח בהבנת המשניות בתחילת פרקנו בהן מבוארים דיני הרחקת מזיקים המוטלים על שכנים. המשנה הראשונה בפרק מביאה רשימה של שימושים נפוצים בחצר שעלולים לגרום נזק כלשהו, וההרחקה הנדרשת על מנת להימנע מנזקים אלו. נשים לב מהו האובייקט הניזק בכל הדינים ברשימה זו, ומה טיבה של ההרחקה הנדרשת בכל מקרה.

לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חבירו ולא שיח ולא מערה ולא אמת המים ולא נברכת כובסין אלא אם כן הרחיק מכותל חבירו שלשה טפחים וסד בסיד מרחיקין את הגפת ואת הזבל ואת המלח ואת הסיד ואת הסלעים מכותלו של חבירו שלשה טפחים וסד בסיד מרחיקין את הזרעים ואת המחרישה ואת מי רגלים מן הכותל שלשה טפחים ומרחיקין את הרחים

שלשה מן השכב שהן ארבעה מן הרכב ואת התנור שלשה מן הכליא שהן
ארבעה מן השפה :

(משנה מסכת בבא בתרא פרק ב משנה א)

כמו שניתן לראות, הגורם הניזק שחוזר על עצמו בתחילת הרשימה הוא הכותל, וההרחקה נעשית ממנו. יש חוסר בהירות מסויים בנוגע לדין הראשון במשנה, חיוב הרחקת הבור. בתחילת המשנה כתוב שהאיסור הוא לכרות בור סמוך ל"בור חברו", אלא שההרחקה הנדרשת במשנה היא דווקא מהכותל, ולא מהבור עצמו. ואכן כבר בתחילת הסוגיה הגמרא שמה לב לפער זה, ומתרצת:

אמר אביי, ואיתימא רב יהודה: מכותל בורו שנינו.

(תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף יז:)

ההרחקה היא לא מכותל החצר כמו שאולי היה אפשר לחשוב לאור השימוש במילה "כותל" בפרק שעבר, אלא מכותלו של הבור.¹

בפשטות נראה שהמשנה עוסקת בנזקים שמזיקים שימושים נפוצים בחצר לחפצים בחצרו של השכן, וההרחקות הנדרשות על מנת להימנע מנזקים אלו. יוצא שהדינים בתחילת הפרק השני במהותם אינם שייכים לדיני שכנים, אלא דווקא לדיני נזיקין, והם נשנו כאן כי הם שייכים לאותו הקשר מציאותי של דיני שכנים שנשנו בפרק הראשון של המסכת. בהמשך המאמר ננסה להציע הבנה אחרת במהות הדינים שלפנינו, אבל כעת נפתח את הדיון סביב ההבנה שבמהותם הם שייכים לדיני נזיקין.

מהמשנה הבאה עולה שיש לדייק מעט את דברינו ולומר שלמרות שמדובר בהרחקות מתוקף דיני נזיקין, לעובדה ש"זירת ההתרחשות" של ההלכות בפרקנו

---

¹ הסברנו את התשובה המובאת בגמרא לא כתיקון גרסא אלא כהבנה בפשט המשנה, אבל באמת ייתכן שמדובר בתיקון גרסא.

היא חצר השכנים (או מוקדי שכנות אחרים) יש השפעה מסוימת על הדין. נעייין
במשנה:

לא יעמיד אדם תנור בתוך הבית אלא אם כן יש על גביו גובה ארבע אמות
היה מעמידו בעליה צריך שיהא תחתיו מעזיבה שלשה טפחים ובכירה טפח
ואם הזיק משלם מה שהזיק רבי שמעון אומר לא אמרו כל השיעורין האלו
אלא שאם הזיק פטור מלשלם:

(משנה מסכת בבא בתרא פרק ב משנה ב)

נחלקו ר' שמעון ותנא קמא אם במקרה שאדם הרחיק כדין, ולמרות זאת נגרם נזק,
הוא חייב לשלם או לא. ת"ק סובר שלמרות שהרחיק כנדרש הוא עדיין חייב לשלם,
ואילו ר' שמעון סובר שפטור. מפרספקטיבה של דיני נזיקין בלבד דעת ת"ק
מפתיעה, שהרי העובדה שאדם מתחייב בתשלום על נזק שנגרם על ידו היא סימן
לאשמתו בנזק, ולכאורה היה עליו לשמור על ממונו טוב יותר. מדעת חכמים עולה
שרף ההרחקה שהציבו חכמים במשניות שלפנינו אינו מספיק. במילים אחרות,
בדיני נזיקין רף השמירה המוטל על האדם אמור להיות מקביל למקרים בהם יהיה
עליו לשלם.² גם אם נאמר שרף השמירה הוא המחייב את הנזק, וגם אם נאמר
שחיוב השמירה נגזר מחיוב התשלום, יש כאן אי הלימה ברורה ביניהם. ההסבר
הפשוט של אי הלימה זו הוא שהמציאות של דיני שכנים הובילה את חכמים לשנות
את רף השמירה כדי לאפשר לאדם להשתמש בנכסיו בצורה יעילה גם במציאות
ה"צפופה" והקרובה לנזק של שכנות.³

² שיטת ר' שמעון פחות ברורה, אבל גם לפיו ייתכן שרף השמירה במשניות שלפנינו נמוך משהיה
צריך להיות, והפטור מתשלומי הנזק הוא לא מעיקר הדין, אלא קשור לבעייתיות שיוצרת חובת
הלכה שלא פוטרת מתשלום.

³ נרחיב מעט. ניתן להצביע על שני הבדלים בהקשר של הישמרות מנזקים בין רשות היחיד הסמוכה
לרשות היחיד שכנה, ובין רשות הרבים: א. יותר קל להישמר מנזק במהלך שימוש מחפץ כשזה
נעשה ברשות הרבים, המקום רחב, וגם "ניזקים" פוטנציאליים בדרך כלל יעדיפו לשמור מרחק. ב.
בניגוד לזכות השימוש שיש לאדם ברשותו, ברשות הרבים לא ברור אם אפשר לומר שיש לו זכות
שימוש ממשית, ולכן התביעה מהאדם להישמר מלהזיק לא פוגעת בזכות משמעותית שיש לו.

מחלוקת ר' יוסי וחכמים

נדון כעת במחלוקת היסודית בפרקנו, והיא מחלוקתם של רבי יוסי וחכמים בשאלה על מי מוטלת חובת ההרחקה בהקשרים מסוימים:

מרתיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה ובחרוב ובשקמה חמשים אמה בין מלמעלה בין מן הצד אם הבור קדמה קוצץ ונותן דמים ואם אילן קדם לא יקוץ ספק זה קדם וספק זה קדם לא יקוץ רבי יוסי אומר אף על פי שהבור קודמת לאילן לא יקוץ שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו: (משנה מסכת בבא בתרא פרק ב משנה יא)

המשנה מדברת על החובה להרחיק את נטיעת האילן מבור, בגלל הנזק שהוא גורם לבור. לחובת ההרחקה יש השלכה גם לאחר מעשה, ולדעת חכמים במקרה בו הבור קדם לנטיעת האילן, ולמרות זאת בעל השדה נטע אילן ולא הרחיק כנדרש מן הבור, עליו לקוץ את העץ. ר' יוסי חולק וסובר שגם במקרה כזה לא מתחייב בעל השדה לכרות את עצו. למעשה, נראה שר' יוסי חולק בכלל על חובת הרחקת האילן מהבור,⁴ כפי שעולה מהנימוק העקרוני שלו "שזה חופר בתוך שלו, וזה נוטע בתוך שלו", קרי, זכותו של אדם לעשות בתוך רשותו כרצונו, גם אם ייתכן שמעשיו יזיקו ברשות שכנו. כרגע נסתפק בניסוח ראשוני זה, ועוד נידרש לנימוק שיטתו של ר' יוסי.

יש לשאול האם חלק ר' יוסי רק בדין הרחקת הבור מהאילן, או שלמעשה מחלוקתו עם חכמים היא רחבה והוא חולק על כל דיני ההרחקות שנשנו בפרקנו. מנימוק שיטתו במשנה י"א נוח להבין שמדובר במחלוקת רחבה, ונחזור ללשון המשנה

שאלת זכות השימוש של אדם בנכסיו משמעותית מאוד בסוגיה, ועוד נתייחס אליה.

⁴ יש לציין שהמשנה מציגה לנו את מחל' ר' יוסי וחכמים רק "לאחר מעשה", ויש מקום למחשבה שגם לר' יוסי יש חובת הרחקה לכתחילה. אולם, בתוספתא מבואר שהוא חולק גם על עצם דין ההרחקה, וגם מנימוקו במשנה עולה שמדובר במחלוקת עקרונית. בכל אופן, סביר להניח שבהצגת המשנה את הדברים כך יש יותר מנוחות סגנונית ולא נרחיב.

בהמשך. בתוספתא מופיע נוסח אחר לנימוק שיטתו של ר' יוסי, והתשובה העולה ממנו לשאלתנו היא חד משמעית:

מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה ובחרוב ובשקמה חמשים אמה בין מלמעלן ובין מלמתן מן הצדדין ר' שמעון או' כשם שמרחיקין מלמעלה כך מרחיקין מלמטה ר' יוסי מתיר שלא ניתנו שדות אלא לנטיעה (תוספתא מסכת בבא בתרא (ליברמן) פרק א הלכה יב)

לפי ההסבר שמביאה התוספתא לשיטת ר' יוסי, ברור שהוא חלק על חכמים רק בדין הרחקה נטיעת אילן מחפירת הבור. מה טיב הסבר זה? נציע שני הסברים לדבריו:

הראשון מפורש בירושלמי:

רבי יעקב בר אידי בשם רבי יהושע בן לוי טעמון דרבנין מפני שיישוב העולם בבורות. שמעון בר ווה אמר בשם רבי יוחנן כך משיב ר' יוסי לחכמים כמה דאית לכוון יישוב העולם בבורות אוף אנא אית לי יישוב העולם באילנות. (תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת בבא בתרא פרק ב הלכה י)

לפי הירושלמי, ר' יוסי חלק על חכמים בגלל ש"יישוב העולם באילנות". ההשלכה החברתית-כלכלית של איסור משמעותי על נטיעת אילנות היא פגיעה דרסטית בחקלאות ובכלכלה, ולכן ההלכה לא תחייב אותו, גם במחיר פגיעה באנשים פרטיים שנכסיהם ייגזקו במידה מסוימת. די ברור שמעיקר הדין, גם ר' יוסי סובר שאין לאדם זכות מוחלטת לעשות ברשותו מעשים שיובילו לנזק ברשות חברו, ורק בגלל ההשלכה הרחבה של מניעת זכות שכזו ע"י חובת הרחקה הוא חלק על חכמים באילן ובור.

הסבר נוסף שניתן להציע בלשון התוספתא מוסיף לנו שיקול הלכתי שעד עכשיו לא נתנו עליו את הדעת בסוגיה, והוא זכותו של אדם לשימוש וניצול מלא של נכסיו. לפי ר' יוסי בתוספתא, כשמדובר בשדה אילן, זכותו של אדם לטעת עצים בשדה גוברת על החשש שמעשה זה יזיק את בורות חברו. בניסוח מדויק יותר,

ההרחקה שנדרשת כדי למנוע נזק ברשותו של השכן במקרה הזה גדולה מדי, ולא מאפשרת לבעל השדה להוציא לפועל את תכליתו של השדה, וכלשון התוספתא "שלא ניתנו שדות אלא לנטיעה". בעימות בין דיני נזיקין שהיו מחייבים הרחקה, ודיני הבעלות שמקנים לאדם זכות להשתמש בנכסיו, גוברים דיני הבעלות.

כדי להעמיק בתפיסה זו נקדים מעט את המאוחר ונביא את לשון נתיבות המשפט בביאורים, שלאור הגמרא הבין שעיקרון זה מיושם להלכה ביחס לכל סוגי הנכסים ולא רק בשדה אילן:

...לכן נראה לפענ"ד, דהנה לכאורה קשה על כל ההרחקות שמונה שם בפרק לא יחפור בב"ב, ומביאן (הרמב"ן) [הרמב"ם] והמחבר בהלכות נזקי שכנים... ומד' אבות נזיקין הן, ואמאי אמרי רבנן דא"צ להרחיק, ומשמע דאפילו בדיעבד פטורים, דהא אפילו בהרחקות שמחויבין להרחיק פטור מלשלם בדיעבד, וא"כ קשה אמאי, הא הוי כד' אבות נזיקין... וכן כל הדברים דחשיב בפרק לא יחפור ובהלכות נזקי שכנים לכאורה בכלל ד' אבות נזיקין הן כשתדקדק בהן, כגון היזיקא דמתונתא שהמים הולכין ומזיקין, מי גרע מבור המתגלגל ברגלי אדם או מהיזק שהולך ע"י רוח מצויה דחייב... וע"כ צ"ל, דהד' אבות נזיקין אינו חייב עליהן רק כשאפשר להחזיק ברשותו ובשמירה שלא יזיקו, דאז רחמנא חייביה בשמירה וכשלא שמרו חייבין בתשלומין, אבל הני דחשיב בפרק לא יחפור, הוא באופן דכשיתחייב לשלם ההיזק אין אפשרות לו לעשות תשמיש זה ברשותו כלל, ויתבטל תשמיש זה מרשותו כיון דאי אפשר כלל בעשיה ובשמירה, ובביטול רשות לא חייביה רחמנא... דמהיכי תיתי יבטל רשות המזיק, יבטל רשות הניזק, דהא כשהניזק ישמור עצמו לא יזק, משא"כ בד' אבות נזיקין, אי אפשר להניזק לשמור דאין הניזק יודע מתי יבוא המזיק, ולמזיק אפשר בשמירה... ולפי"ז אתי שפיר נמי בהא דאילן דסמוך לבור [שם כ"ה ע"ב], דלא תקשה הא השרשין היוצאין הן שלו וכשמזיקין ליהוי כשורו ובורו שמזיקין דחייב. ולפי מה שכתבתי לא קשה, כיון דאי אפשר להחזיקו בשמירה כי אם בביטול רשות מנטיעת אילנות, ולניזק אפשר להרחיק ולשמור עצמו, בזה לא חייביה רחמנא למזיק...

(נתיבות המשפט ביאורים סימן קנה ס"ק יח)

הנתיבות פותח במספר קושיות. הוא משווה בין דיני ההרחקות בפרקנו לדיני נזיקין שפורשו בבבא קמא, ומגיע למסקנה שיש ביניהם פער משמעותי, הפרק שלנו מקל על המזיק ופוטר אותו במקומות שבהם ברור שהיה מתחייב מכוח דיני נזיקין. הוא בוחר שלא לתרץ את הפערים נקודתית וקובע שיש הבדל עקרוני בין הדיון בפרקנו למסכת בבא קמא. לפי שיטתו, דיני נזיקין הרגילים חלים רק במקרים בהם אדם יכול לשמור על ממונו שלא יזיק, מבלי לפגוע ביכולת השימוש שלו בחפץ שברשותו. לעומת זאת, בחלק מהמקרים בפרקנו המחיר של הימנעות מנזק הוא אי שימוש משמעותי בנכס, ולכן התורה כלל לא דורשת אותה. במילים אחרות, דיני נזיקין מתחילים רק אחרי שאפשרנו לאדם לנצל כראוי את נכסיו.

נחזור כעת ללשון המשנה: "שזה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו". נראה שדבריו של הנתיבות עולים יפה. לפי נימוק זה, יסוד שיטתו של ר' יוסי מגיע מכוח זכות השימוש של אדם בנכסיו. כעת נחזור לשאלה שבה פתחנו את דיוננו בשיטת ר' יוסי – האם חלק ר' יוסי על חכמים בנוגע לכל דיני ההרחקות שבפרקנו, או שחלק רק בשדה אילן. בניגוד ללשון התוספתא, מלשון המשנה נשמע שהנימוק של ר' יוסי רלוונטי ביחס לכל דיני ההרחקות, כפי שביאר הנתיבות. אלא שקשה על זה משני מקומות: ראשית, אם דעת ר' יוסי יוצרת מחלוקת כה רחבה ועקרונית, מדוע לא הביאה המשנה את דעתו כבר בתחילת הפרק? שנית, במשנה י', משנה אחת לפני המחלוקת בשדה אילן, מובאת מחלוקת נוספת בין ר' יוסי וחכמים ופשט הדברים שם הוא שחולק ר' יוסי רק באחת מההרחקות שנשנו במשנה זו, ולא בכולן, כמו שהבנה הקיצונית בדעתו מחייבת:

מרחיקין את המשרה מן הירק ואת הכרישין מן הבצלים ואת החרדל מן הדבורים רבי יוסי מתיר בחרדל:

(משנה מסכת בבא בתרא פרק ב משנה י')

סוגיית הגמרא

לאחר שהעמקנו בפשט המשנה והתוספתא, נתבונן במהלך הגמרא ובהבנתה בהן. הסוגיה שלפנינו ארוכה, ותוך כדי דיון במחלוקת רבא ואביי, היא נדרשת לדיון עקרוני ביחס לכמחצית מהמשניות שבפרק. זהו מהלכה בראשי פרקים:

1. דיון לשוני-פרשני ביחס לתחילת המשנה הראשונה: ממה בדיוק מרחיקים את הבור.
2. מחלוקת אביי ורבא בנוגע לבא לחפור בור בסמוך למיצר ושתי המסורות בהבנתה.
  - השוואה בין מחלוקת אביי ורבא בלישנא השנייה שלה למחלוקת ר' יוסי וחכמים בסוף הפרק, שעניינה ניסיון ליישב את שיטות אביי ורבא הן לפי חכמים והן לפי ר' יוסי.
3. ניסיונות הוכחה ודחייתם ממשניות הפרק (א', ג' ו"ב) ומבריייתות.
  - ניסיונות הוכחה ודחייתם מהמשניות שעוסקות במחלוקת ר' יוסי וחכמים,⁵
4. ביאור מחלוקת ר' יוסי וחכמים.

מחלוקת אביי ורבא

הגמרא מביאה מחלוקת של אביי ורבא ושתי לישנות בהבנתה:

איתמר: הבא לסמוך בצד המצר - אביי אמר: סומך, ורבא אמר: אינו סומך. בשדה העשויה לבורות - דברי הכל אינו סומך, כי פליגי - בשדה שאינה עשויה לבורות, אביי אמר סומך, דהא אינה עשויה לבורות; רבא אמר אינו סומך, דאמר ליה: כי היכי דאת אימלכת וחפרת, אנא נמי ממלכנא וחפרנא. (תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף יז:)

⁵ הפרדנו שלב זה משאר ההוכחות בפרק, כי נראה שהוא מוביל לסוף הסוגיה ומסקנתה.

נחלקו אביי ורבא ביחס ל"בא לסמוך בצד המצר"; לפי הלישנא הראשונה, רבא סבר שבכל מצב אסור לאדם לחפור בור בצמוד לגבול שבין השטח שלו לשטח חברו, גם אם אין שום בור בצד השני, ויותר מכך, גם אם לא מדובר בשדה שמיועדת לחפירת בורות. אביי חלק, וטען שאמנם יש חיוב הרחקת בור גם במצב בו השכן עוד לא חפר בור, אבל חיוב זה קיים רק בשדה שמיועדת לחפירת בורות. נראה שניתן להסביר את שיטת אביי ע"י שימוש בדיני נזיקין בלבד:⁶ אין חובת הרחקה אם אין נזק צפוי. כל עוד אין בור, או שלא מדובר בנכס שמיועד לחפירת בורות, אדם לא גורם לשום נזק ממשי בשדה הסמוכה כשהוא חופר בור בצמוד אליה. נראה שמונח בשיטה זו חידוש מסוים, והוא שהפגיעה ביכולת בעל השדה השכן לחפור בור בשדהו נחשבת לנזק ממשי, אבל דבר זה מסתבר, בעיקר כי ייתכן שיש כאן פגיעה אמיתית בשווי הנכס, וגם לאור העובדה שיש כאן פגיעה פיזית בעלת משמעות בנכס (מניעת יכולת שימוש).

שיטת רבא בלישנא הזו מפתיעה. לכאורה, לא ניתן להסביר שיטה זו בהקשר של דיני נזיקין, שהרי אין שום נזק ממשי כשאדם מונע מחברו שימוש שלא סביר שיעשה בנכס. אם כן, יש להבין מאיזה שדה דיון הלכתי מגיע יסוד שיטה זו. בפשטות, ההקשר הרחב של ההלכות שנשנו בפרקנו הוא דיני שכנים, ונראה שיסוד הדין מגיע משם. נביט בלשון הגמרא בהסבר שיטה זו:

רבא אמר אינו סומך, דאמר ליה: כי היכי דאת אימלכת וחפרת, אנא נמי ממלכנא וחפרנא.

(תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא יז:)

הגמרא מביאה את טענת השכן שרוצה למנוע מחברו לחפור בור בצמוד לשדהו. בפשטות, עניין טענה זו הוא זכות השימוש שיש לשכן בשדהו, וטענתו היא שחברו לא יכול לעשות מעשה בנכס שלו אם מעשה זה מונע ממנו לעשות בדיוק את אותו

⁶ אפשר גם להסביר שיטה זו כנובעת מדיני ניצול בעלות וכדו', נקטנו את ההסבר הנ"ל בעיקר לאור הגמרא בהמשך.

המעשה בנכס שלו. במילים אחרות, זכויות השימוש של שני השכנים בשדותיהם שוות, ואין האחד רשאי לפעול בצורה שתגביל את יכולת השימוש של חברו בנכסיו.

נראה שללא דברי הגמרא ניתן היה להציע פרשנות מעט אחרת בדברי רבא: אחת מחובות השכן היא להרחיק שימושים בעייתיים מהמיצר – הגבול שבינו לבין שכנו, ובניגוד לפרשנות הגמרא, חובה זו לא נובעת מזכויות השימוש של השכן בנכסו, אלא מהצורך ליצור מערכת יחסים בריאה בין השכנים. כחלק ממנה, מתחייבת גם הרחקת מזיקים מהגבול, אפילו אם הנזק שהם עושים אינו ממשי. נשים לב שלמרות שהלישנות בגמרא התמקדו בהרחקת הבור, אביי ורבא נחלקו ביחס לכל ההרחקות שבפרקנו, שהרי לשון המחלוקת המובאת בגמרא היא "הבא לסמוך בצד המצר" ולא מפורש מה בא השכן לסמוך.⁷

לשיטת רבא ומקורה נחזור בסוף המאמר, ובינתיים נדון בדברי הגמרא שנראה שהתמקדה בלישנא השנייה כפי שנראה בהמשך.

הלישנא השנייה

איכא דאמרי: בשדה שאינה עשויה לבורות - דברי הכל סומך, כי פליגי - בשדה העשויה לבורות, אביי אמר סומך, אפילו לרבנן דאמרי: מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמשה אמה, התם הוא דבעידנא דקא נטע איתא לבור, אבל הכא בעידנא דקא חפר ליתא לבור; ורבא אמר אינו סומך, ואפילו לר' יוסי דאמר: זה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו, הני מילי התם - דבעידנא דקא נטע ליתנהו לשרשיו דמוזקי לה לבור, אבל הכא - אמר ליה: כל מרא ומרא דקא מחיית קא מרפית לה לארעאי.
(בבלי בבא בתרא יז:)

⁷ וכן ברור שהגמרא הבינה כך במהלך דיונה במחלוקת. נמנענו מלהציג זו כראיה לאור פרשנותנו בשיטת רבא בהמשך המאמר.

בלישנא השנייה שיטת רבא שווה לשיטת אביי בלישנא הראשונה (דווקא בשדה העשויה לבורות אינו סומך), ואילו שיטת אביי מקילה יותר וקובעת שאין איסור הרחקה כל עוד לא חפר השכן בור בעצמו, גם אם השדה מיועדת לבורות. כבר ראינו שניתן להסביר את השיטה הראשונה מתוך דיני נזיקין: אין איסור להזיק כל עוד לא נעשה נזק ממשי בנכס, ומניעת יכולת חפירת בור נחשבת לכזה רק בשדה העשויה לבורות. לאור דברים אלו, נראה שמדובר במחל' בדיני נזיקין בשאלת הגדרת פגיעה בשימוש עתידי כנזק. רבא הבין שפגיעה כזו נחשבת לנזק, ואילו לפי אביי רק פגיעה פיזית באובייקט ממשי נחשבת לנזק. חשוב לציין שאפשר להסביר את שיטת רבא (ולמעשה גם את שיטת אביי בלישנא הראשונה) לא רק מתוך ההקשר של דיני נזיקין, אלא גם מתוך דיני בעלות וניצול זכויות שימוש, בדומה להסבר הראשון שהצענו בשיטתו בלישנא הראשונה. כפי שנראה מיד, סוגיית הגמרא פירשה אותו מתוך ההקשר הנזיקי, והדברים קשורים למגמתה הכללית של הסוגיה.

דיון הגמרא במחלוקת ר' יוסי וחכמים

הגמרא דנה במחלוקת ר' יוסי וחכמים פעמיים: בראשית הסוגיה, כניסיון העמדת שיטת רבא ואביי לאור שיטת ר' יוסי וחכמים; ובסוף הסוגיה, כשהיא מביאה את מחלוקתם כראיה לשיטת אביי, ומתוך זה ספק נגדרת ספק נדרשת לביאור מחלוקתם בפני עצמה. ננתח את הדברים לפי סדר הופעתם:

אביי אמר סומך, אפילו לרבנן דאמרי: מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמשה אמה, התם הוא דבעידנא דקא נטע איתא לבור, אבל הכא בעידנא דקא חפר ליתא לבור; ורבא אמר אינו סומך, ואפילו לר' יוסי דאמר: זה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו, הני מילי התם - דבעידנא דקא נטע ליתנהו לשרשיו דמזקי לה לבור, אבל הכא - אמר ליה: כל מרא ומרא דקא מחיית קא מרפית לה לארעאי.

(שם)

העמדת דעת אביי בלישנא השנייה לאור שיטת חכמים לא דורשת הסבר מיוחד: חובת ההרחקה היא רק מחפץ קיים, וזו גם ההרחקה שדורשים חכמים ("ואם אילן קדם – לא יקוץ"). מה שמעניין היא ההשוואה בין שיטת רבא לשיטת ר' יוסי. לכאורה השיטות סותרות לחלוטין: רבא קבע שיש חובת הרחקה גם כשהנזק הוא בעיקרו עתידי, ואילו ר' יוסי התיר נטיעת אילן גם לאחר שקיים בור בשדה השכן, ולמרות שברור שהבור עלול להינזק. חשוב גם לתת את הדעת על עצם ההשוואה: ברור שאם נבין שנחלקו ר' יוסי וחכמים רק בהקשר הספציפי של אילן אין כל מקום להשוואה בין ר' יוסי לרבא, שהרי לא התיר ר' יוסי את נטיעת האילן אלא בגלל נימוק חיצוני לדיני נזיקין,⁸ וברור שבשאר המקרים יודה לחכמים שיש חובה להרחיק. הגמרא הבינה שמחלוקת ר' יוסי וחכמים היא עקרונית ונוגעת לכל דיני נזיקין, ולכן היא משווה בין השיטות. בהמשך נציע הסבר לבחירה הפרשנית של הגמרא בהבנה זו בשיטת ר' יוסי, למרות הפרשנויות האלטרנטיביות.⁹

כיצד תירצה הגמרא את הפער שבין השיטות? היא מציעה חילוק מציאותי דק בין המקרה לגביו נשנתה מחלוקת ר' יוסי וחכמים לבין המקרה בו נחלקו אביי ורבא. חפירת הבור גורמת לנזק פיזי מיידי, הרפיית הקרקע, ואילו נטיעת האילן לא גורמת נזק פיזי מיידי, אלא לאחר זמן. במבט ראשון החילוק הזה נראה מעט תמוה, שהרי ברור שהנזק שיגרמו שורשי האילן שנטע האדם הוא תוצאה ישירה של מעשיו, והוא הגורם להם. באופן עקרוני, החילוק בין המקרים קשור לשאלה האם הנזק מיוחס ישירות לאדם או לממונו, וכן לשאלת ודאות הנזק. בכל אופן, ודאי שהחילוק שמציעה הגמרא הוא חילוק בתוך דיני נזיקין. גם כאן יכולה הייתה הגמרא להסביר אחרת מתוך הבנה שחובת ההרחקה שרבא דיבר עליה לא נובעת מדיני נזיקין אלא מדיני בעלות או שכנים, ולחלק בינו לבין ר' יוסי חילוק המגיע

⁸ כפי שהצענו קודם, או בגלל חשיבות האילנות לכלכלה, או בגלל עוצמת הפגיעה בזכות השימוש של אדם בשדהו כשמונעים ממנו לטעת בה אילנות.

⁹ שכאמור, אחת מופיעה במפורש בתוספתא, והשנייה נוחה יותר בפירוש המשניות.

משדה הלכתי זה, וגם כאן – ביחס לשיטת רבא – הסוגיה נשארת בשדה הדיון של הלכות נזיקין.¹⁰

סוף הסוגיה וההבנה הסופית של הגמרא במחלוקת ר' יוסי וחכמים

בפעם השנייה בה הגמרא מציפה את מחל' ר' יוסי וחכמים, היא מנסה לגייס אותם כדי להכריע במחל' אביי ורבא. דיון זה מוביל את הגמרא לדון בעצם הבנת מחל' ר' יוסי וחכמים, לאור הסתירה שנוצרת בין המשניות בעקבות הבנת הגמרא ששיטת ר' יוסי היא עקרונית ורחבה ולא רק בהקשר של שדה האילן:

ת"ש: מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה; טעמא דאיכא בור, הא ליכא בור - סמיך! לא, כי ליכא בור נמי לא סמיך, והא קמ"ל, דעד כ"ה אמה אזלי שרשים ומזקי לבור! אי הכי, אימא סיפא: ואם אילן קדם - לא יקין; ואי דלא סמיך, היכי משכחת לה? כדא"ר פפא: בלוקח, ה"נ בלוקח. (תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף יח. -):

בתחילת הסוגיה הגמרא עימתה בין שיטת רבא לשיטת ר' יוסי, ובשלב זה היא מראה שלמעשה גם בהשוואה לדעת חכמים שיטת רבא לא נוחה. מפורש שגם לפי חכמים, במקרה שהמזיק קדם לא חלה עליו חובת הרחקה, וזאת בניגוד מוחלט לדעת רבא! הגמרא עונה באוקימתא ספציפית יחסית – "בלוקח" – ועניינה לומר שדעת חכמים נאמרה ביחס למקרה בו נטיעת העץ הייתה כשלא היה ניזק בכלל, ועל כן לא היה כל איסור להזיק.

¹⁰ אפשר להציע שהתירוץ שהציעה הגמרא הוא רק כדי לומר שר' יוסי מודה לרבא, ובאמת שיטת רבא לא נובעת מדיני נזיקין, אבל זו פרשנות בעייתית משתי סיבות: א. זה יוצר מצב מוזר מעט, שבו דווקא שיטת ר' יוסי שמתירה דה-פקטו נזק נובעת מדיני נזיקין, ואילו של רבא שמאוד מחמירה ביחס לנזק שעיקרו עתירי היא דווקא מטעם אחר. ב. נראה שאם הגמרא הבינה ששיטת רבא לא נובעת מדיני נזיקין היו לה חילוקים מוצלחים יותר להציע, כמו העובדה שהפגיעה בזכות של אדם לנטוע אילן בשדה אילנות גבוהה משמעותית מהרחקה קטנה של ג' טפחים שאדם נדרש כדי שלא להזיק לקרקע שדה חברו.

לאחר דחיית ההוכחה מדין ההרחקה בשדה אילן, הגמרא מנסה להוכיח מהמשנה על חרדל ודבורים. לא ניכנס לכל מהלך הגמרא כאן, בפשטות היא מעמתת שנית בין שיטת רבא לחכמים, ונאלצת¹¹ להשתמש שוב באוקימתא "בלוקח". בניגוד לשלב הקודם בגמרא, בו חכמים התירו את הנזק ב"לוקח", בדיון הזה בגמרא מדובר על מקרה בו חכמים חייבו את ההרחקה; והדברים קשים, שהרי מדובר במצב בו תחילת נוכחות האובייקט המזיק בשטח הייתה בהיתר גמור, וכיצד ייתכן שלמרות זאת נדרוש ממנו להרחיק?¹² ואכן שואלת הגמרא:

אי בלוקח, מאי טעמא דרבנן? ועוד, מאי טעמא דרבי יוסי? אפילו משרה
וירקא נמי! אמר רבינא, קא סברי רבנן: על המזיק להרחיק את עצמו.
(שם)

הגמרא שואלת מהי סברת חכמים, ועונה שהיא "על המזיק להרחיק את עצמו".
נחלקו הראשונים כיצד יש להבין הסבר זה. רש"י קרא את הגמרא כפשוטה:

על המזיק להרחיק את עצמו - ואף על פי שמתחלה עשה ברשות.
(רש"י שם)

באמת שיטת חכמים היא קיצונית: ברגע שיש נזק, גם אם הוא נובע ממעשה שנעשה בהיתר גמור, על המזיק להרחיק. תוס' מביאים הבנה אחרת בגמרא בשם ר"ח ור"ת:

ומפרש רבינו תם ורבינו חננאל דהכי גרסינן אלא אמר רבינא קסברי רבנן על
המזיק להרחיק את עצמו והשתא הדר ביה מכל שינויי דלעיל דודאי בכולהו
מודה רבא דכי ליכא כותל או ירק דסמיך משום דקא סברי רבנן דדוקא על
המזיק להרחיק את עצמו דהיינו כי איכא דבר הניזוק אבל כי ליכא דבר
הניזוק לא מקרי הסומך מזיק ולא אסר רבא לסמוך אפי' לרבנן אלא דוקא

¹¹ בגלל דברי ר' יוסי בסיפא.

¹² מעבר לקושי זה בסברא, עולה סתירה ברורה עם המשנה הבאה בה חכמים לא חייבו לכרות עץ שניטע לפני שהיה בור בשדה הסמוך. הגמרא לא מציפה קושי זה, והראשונים חילקו.

בור משום טעמא דכל מרא ומרא דקא מחית מרפית לארעאי ולהכי חשוב
הסומך מזיק אפילו כי ליכא בור...

(תוספות שם)

לפי רבינו תם ורבינו חננאל, הגמרא חוזרת בה מהבנתה הקיצונית ברבא ואומרת שרק על המזיק בפועל ("קסברי רבנן על המזיק", מזיק ממש, בדווקא) חלה חובת הרחקה. לפי שיטה זו, רבא אמר את דבריו רק בנוגע לכריית בור, בה "כל מרא ומרא דקא מחית מרפית לארעאי". החפירה מזיקה נזק ממשי לקרקע, ולכן יש חובת הרחקה גם כשאינן בור בשדה השכן.

נשים לב שלמרות שלפי שיטה זו הגמרא מיתנה את הבנתה בשיטת רבא, ברור שניסיון הפרשנות שלה לשיטתו – בתוך ההקשר של דיני נזיקין – הוביל אותה לשיטה קיצונית ביותר, שאילצה אותה למתן את הבנתה. הדברים נכונים על אחת כמה וכמה ביחס לשיטת רש"י, שפסק להלכה את השיטה הקיצונית שרבינו תם ורבינו חננאל לא הסכימו לקבל.

לאחר שהגמרא מסבירה את שיטת חכמים, היא נדרשת להסבר שיטת ר' יוסי והסתירה בין פסיקתו בשדה האילן ופסיקתו במשנה י' דווקא בחרדל. היא קובעת שטעמו של ר' יוסי הוא ש"על הניזק להרחיק", ופותרת את הסתירה בין המשניות בקביעה שבמשנה י' ר' יוסי דיבר לשיטת חכמים.

הבנה נוספת בשיטת רבא בלישנא הראשונה

נחזור באחרונה ללשון המשנה הראשונה בפרקנו, ומתוכה ננסה להציע הסבר חדש בדברי רבא. עמדנו כבר על הקושי הרעיוני בשיטת רבא בגרסתה הקיצונית בלישנא הראשונה, ועל ההכרח להסבירה מחוץ להקשר של דיני נזיקין. אלא שמעבר לקושי הרעיוני, קריאה פשוטה במשניות נראית כסותרת את דבריו. כפי שסוגיית הגמרא הראתה בצורה מובהקת, משניות פרקנו דיברו על הרחקת מזיקים מניזקים; וביתר

דיוק: הרחקת מעשים או חפצים מזיקים מחפצים העלולים להינזק. איזה סיבה יש לחשוב שהחיוב להרחקה חל עוד לפני שהאובייקט הניזק קיים בשטח?

מבט זהיר בלשון המשנה הראשונה יכול לקרב אותנו לתשובה:

לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו ולא שיח ולא מערה ולא אמת
המים ולא נברכת כובסין אלא אם כן הרחיק מכותל חברו שלשה טפחים
וסד בסיד

מרחיקין את הגפת ואת הזבל ואת המלח ואת הסיד ואת הסלעים מכותלו של
חברו שלשה טפחים וסד בסיד

מרחיקין את הזרעים ואת המחרישה ואת מי רגלים מן הכותל שלשה טפחים
ומרחיקין את הרחים שלשה מן השכב שהן ארבעה מן הרכב ואת התנור
שלשה מן הכליא שהן ארבעה מן השפה:

(משנה מסכת בבא בתרא פרק ב משנה א)

כפי שאפשר לראות, ההרחקות במשנה הראשונה, נעשות ביחס לכותל, וכבר הערנו על הקושי להבין זאת ביחס לחיוב הרחקת הבור. אלא שהקושי נובע מההנחה שמשנתנו היא משנה בדיני נזיקין; מתוך ההקשר הכללי של המסכת בכלל, ובפרט מהזיקה הלשונית שיש בין משנה זו למשניות הפרק הראשון שדיברו על בניית הכותל כמחיצה בחצר השכנים, נוח להבין שעניינה של משנתנו אינו רק יישום של דיני נזיקין בהקשר המציאותי של חצר השכנים, אלא המשך מהותי ישיר של דיני שכנים. לאחר שבפרק הראשון המשנה דנה באופן שיש לחלק את חצר השכנים – בסוג המחיצה, ביכולת כפיית החלוקה וכו' – המשנה הראשונה של הפרק השני מגדירה כיצד יש להתנהל בחצר המחולקת, אלו שימושים ניתן לעשות בחצר כזו ובאיזה אופן.

הדברים מתקבלים מאוד על הדעת בנוגע לחיובי ההרחקות באמצע המשנה ובסיפא – הרחקות גפת, זבל, מלח וכדו' – שבהן הנזק פחות ברור, ויותר נוח לפרש שהבעייתיות בהן היא פגיעה באורח החיים התקין של השכן מן הצד השני. ההרחקה שמחייבת המשנה היא מהכותל - לא בגלל השימושים האלו מזיקים

לכותל, אלא כי הכותל הוא קו הגבול בין השכנים. נשים לב ללשון בה הובאה מחלוקת אביי ורבא בגמרא: " הבא לסמוך בצד המצר - אביי אמר: סומך, ורבא אמר: אינו סומך". רבא ואביי נחלקו אם ישנה חובת הרחקה מהמצר, מהגבול. רבא, כאמור, הבין כך את המשנה, ואילו אביי, שהבין שהמשנה דיברה על דיני נזיקין קלאסים, התקשה עם לשון המשנה ביחס לבור ונדרש לשנות במידה מסוימת את ההבנה בה.

הקושי המסוים בקריאה זו הוא חיוב הרחקת הבור, בו המשנה מפרשת את האובייקט הניזק ממנו יש להרחיק ("לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו"), לעומת שאר ההרחקות בהן המשנה לא מפרשת אובייקט ספציפי שניזק.¹³ בפשטות, דין הבור הוא חריג במשנה. אלא שמתוך ההקשר הכללי של המשנה – ההתנהגות הנדרשת משכנים שחילקו את חצרם – הדברים מתבהרים: כשהחצר עוד הייתה משותפת, הבור לא נראה כדבר מזיק בכלל (בניגוד לשימושים אחרים בחצר שמפורשים במשנתנו), אך ברגע שיש צורך בשני בורות בחצר, כרייתם בסמיכות בעייתית והמשנה מזהירה מפניה. גם אם נאמר שלאור ההבדל הלשוני בין בור לשאר ההרחקות יש לפרשו כשייך מהותית לדיני נזיקין, לא נראה שזה משפיע על הבנת שאר המשנה. הוא נשנה בקונטקסט של דיני שכנים, ואופן הרחקתו הושווה לשאר דיני ההרחקות.

נביט בדיון הגמרא ביחס לשאר המשנה:

תא שמע: מרחיקין את הגפת, ואת הזבל, ואת המלח, ואת הסיד, ואת הסלעים מכותלו של חברו ג' טפחים או סד בסיד; טעמא דאיכא כותל, הא ליכא כותל - סומך! לא, כי ליכא כותל נמי לא סמיך. ואלא מאי קא משמע לן? הא קא משמע לן, דהני קשו לכותל. תא שמע: מרחיקים את הזרעים, ואת המחרישה, ואת מי רגלים מן הכותל שלשה טפחים; טעמא דאיכא כותל, הא ליכא כותל - סמיך! לא, כי ליכא כותל נמי לא סמיך. ואלא מאי

¹³ לפי פרשנותנו שהכותל אינו אובייקט ניזק.

קמ"ל? הא קא משמע לן, דמתונתא קשה לכותל. תא שמע: ואת הריחים - ג' מן השכב שהן ד' מן הרכב; טעמא דאיכא כותל, הא ליכא כותל - סמיך! לא, כי ליכא כותל נמי לא סמיך. ואלא מאי קא משמע לן? הא קא משמע לן, דטירייתא קשה לכותל. תא שמע: ואת התנור - שלשה מן הכלי'א שהן ד' מן השפה; טעמא דאיכא כותל, הא ליכא כותל - סמיך! לא, כי ליכא כותל נמי לא סמיך. אלא מאי קא משמע לן? הא קא משמע לן, דהבלא קשה לכותל. (תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף יז: - יח.)

הגמרא עוברת על כל חיובי ההרחקות שבוארו במשנה הראשונה ומקשה מהן על רבא: "טעמא דאיכא כותל, הא ליכא כותל - סמיך!". היא מפרשת את המשנה לאור שיטת אביי, לפיה חיוב ההרחקה קיים רק כשיש בשטח חפץ ניזק, והכותל הוא החפץ הניזק. אולם, כשהיא עונה בשם רבא, היא ממשיכה עם ההבנה שעיקר עניין ההרחקות הוא הרחקת המזיקים מהכותל הניזק, למרות שהראינו שהיא הייתה יכולה לבאר שההרחקות הללו במשנה אינן הרחקות ניזקין רגילות בהן מרחיקים מזיק מניזק, והכותל הוא בכלל לא חפץ ניזק.

מגמת הסוגיה

מצאנו, אם כן, מגמה מסוימת בפרשנות הגמרא לדעות התנאים והאמוראים בסוגיה. היא חותרת להסביר מתוך ההקשר של דיני ניזקין בלבד, מבלי להשתמש בנימוקים חיצוניים, ובניסוח יותר קיצוני: מתוך ההנחה שלנימוקים חיצוניים אין השפעה על דיני ניזקין היבשים.¹⁴ לאור דברינו, נסתכל על מהלך הסוגיה במבט רחב:

¹⁴ המקום היחיד בסוגיה בו נראה שהגמרא מוכנה לקבל שיקול חיצוני כמשפיע על דיני ניזקין הוא כשהיא עונה "דירה שאני", כדי לתרץ את אחת המשניות לשיטת רבא. רש"י ועוד ראשונים פירשו שם שהכוונה היא ששימוש בדירה חשוב יותר משימוש בנכסים אחרים (בדומה למה שהצענו אנחנו בשיטת ר' יוסי ביחס לשדה אילן), ועל כן רק כשיש נזק ממשי ניתן לאוסרו. הר"י מיגאש פירש שם אחרת, שעיקר התירוץ הוא לומר שבעצם מדובר במצב הדומה לשדה שאינה עשויה לבורות (ואף

בתחילת הסוגיה היא גורסת את דיוק אביי בלשון המשנה כהבנה הכרחית, למרות שניתן היה להבין אחרת, ובכך היא מניחה את יסודות הדיון, שכאמור, מגיעים מהשדה ההלכתי של דיני נזיקין. אחר כך, בדיון על שיטת רבא, נראה שהיא נוטה להעדיף את הגרסה המתונה לשיטתו¹⁵ והיא מבארת אותה דווקא מתוך ההקשר הנזיקי,¹⁶ וביחס לפרשנותו במשנה מוותרת על פרשנות נוחה לשיטתו. גם את מחלוקת ר' יוסי וחכמים הגמרא מנסה להשאיר בתוך גבולות השיח הנזיקי, מבלי לאפשר "לגורמים חיצוניים" להשפיע עליו.

מה עומד מאחורי מגמה זו? הגמרא מקדמת תפיסת עולם בה "הכלל הראשון", החשש הגדול ביותר, הוא ההזקה לאחר. כל פעולה שגורמת נזק ישירות אסורה, ולא יועילו שיקולים אחרים. עמדה זו מובילה גם לשינוי כללי היסוד של דיני נזיקין בפרשנות הגמרא לשיטת ר' יוסי: הגמרא מניחה שלא יכולה להיות פעולה שאסורה מכח דיני נזיקין ושיקול חיצוני יתיר אותה, ולכן היא מבינה שר' יוסי לא חשב שבמקרים שהוא התיר יש בכלל סיבה לאסור את המעשה מכוח דיני נזיקין.¹⁷

קיצוני יותר, שגם השיטה הקיצונית ברבא תודה שאין להתייחס לאפשרות שהניזק ישתמש בשימוש הבעייתי בנכס), ופירושו נוח יותר לשיטתו. גם אם נקבל את פירושו רוב הראשונים, נראה שמדובר בפרט שאינו מעיד על הכלל: גם כי הוא לא מאפשר נזק ממש אלא רק גורם לדחייה של חיוב ההרחקה, וגם כי עיקר עניינו הוא העמדת שיטה קיצונית הנובעת מדיני נזיקין, והוא די צדדי.

¹⁵ לא הכרחי להבין כך את הסוגיה, אבל הדבר מסתבר מאוד לאור שני עניינים: בכל הדיון בדף יח. נראה שהגמרא מוכיחה לטובת שיטת אביי בלישנא השנייה "הא ליכא כותל סומך", כשאינן חפץ ניזוק, סומך, מבלי לשאול מה טיב הנכס. ב. נראה שאין דרך להעמיד את שיטת רבא בלישנא הראשונה עם שיטת ר' יוסי לפי הבנת הגמרא, וכבר ראינו שהגמרא השוותה רק את הלישנא השנייה במחל' אביי ורבא למחל' חכמים ור' יוסי. העובדה שבסוף הסוגיה הגמרא חוזרת להשוואה זו מבלי להתייחס למחל' הלישנות, מעידה שהיא תפסה את השנייה כעיקר, ודנה בה.

¹⁶ "כל מרא ומרא דקא מחית מרפית לארעאי".

¹⁷ הדברים נוחים יותר לפי הראשונים שהבינו שההיתר של ר' יוסי לא קשור לניצול זכויות שימוש אלא להגדרות יבשות של ייחוס הנזק לבעל השדה (רמב"ן בקונטרס דינא דגרמי למשל). לפי שיטת הנתיבות שהבאנו ה"פחד" של הגמרא מהאיסור להזיק גרם דווקא לצמצום משמעותי מאוד שלו, אבל גם לפי שיטה זו נראה שהמניע העיקרי של הפרשנות הוא ההנחה שהאיסור להזיק הוא איסור שאי אפשר לגבור עליו, ויפה ניסוחו של הנתיבות בהקשר זה: "ובביטול רשות לא חייביה רחמנא", כלומר, האיסור להזיק כלל לא קיים כשאדם לא יכול להישמר מנזק מבלי לבטל את רשותו בחפץ.

כל זאת בניגוד למנגינה העולה מהמשניות, בהן האיסור להזיק גמיש יותר, והוא שיקול אחד בתוך מערכת השיקולים שמכתיבים את דיני נזיקין ושכנים בפרט ובן אדם לחברו בכלל. הגמרא נוטה להעדיף הגדרות ברורות כדיני נזיקין מאשר ערכים אנושיים כלליים ו"רכים" יותר, שמטבעם יוצרים מערכת חוקים פחות יציבה.¹⁸

סיכום

כמו שכתבתי בפתיחת המאמר, הסוגיה הראשונה בפרק "לא יחפור" היא סוגיה ארוכה וענפה, ולא באתי לחדש חידושים בנוגע למסקנתה. מטרת המאמר הייתה, כאמור, להציע התבוננות רצינית דווקא במקורות הראשוניים של הסוגיה, מתוך האמונה הרווחת בבית מדרשנו שגם הליכה ב"שדות הפחות חרושים" של השיח החז"לי – התוספתא, הירושלמי ובמידה רבה המשניות כפשוטן – יכולה להניב פירות, ולימוד סוגיה שמתחיל מעיון מעמיק ביסודותיה, יכול לסייע לנו להבין את משמעותם העמוקה של דברי חז"ל. אני מאמין שסוגיה זו היא ביטוי יפה וברור לצורך בלמדנות שכזו; תקוותי היא שהמאמר מצליח להעביר את מהות הדרך הלמדנית הזו, ואת התובנות המשמעותיות שמוארות דרכה.

---

¹⁸ ניתן לראות כחלק ממגמה זו גם את הסוגיה הראשונה במסכת, בה הגמרא טבעה את המושג "היזק ראייה" כדי להצדיק חיוב בניית כותל בחצר מחולקת, ואכמ"ל.